

ועד יהודי אנטי-פשיסטי בברית-המועצות

(Evreiskii Antifashistskii Domitet V SSSR). גוף יהודי-סובייטי שפעל בשנות מלחמת-העולם השנייה ואחריה עד 1948. מושבו הראשון של הוועד היה בקויבישב (Kuibyshev) שבאוקטובר 1941, בתחילת המערכה של מוסקווה, עברו אליה כמה ממשרדי הממשלה, ואחר-כך במוסקווה. הוועד היהודי האנטי-פשיסטי היה אחד מן הוועדים האנטי-פשיסטיים הכפופים למשרד התעמולה (לשכת האינפורמציה הסובייטית; Sovinformbiuro).

כבר ב-1938, בעקבות פרעות 'ליל הבדולח', שולבו אישים יהודיים בתעמולה האנטי-פשיסטית בברית-המועצות. באוגוסט 1941, בעקבות פלישתו של היטלר, אורגנו במוסקווה אסיפת-עם משודרת, וסימתה היתה אחדות יהודי ברית-המועצה עם 'אחיהם היהודים' בעולם. בין הדוברים באסיפה היו השחקן ומנהל התיאטרון היהודי במוסקווה, שלמה מיכאלס, והסופרים פרץ מרקיש, דוד ברגלסון, איליה ארנבורג ושמואל מרשק. בחודשים ספטמבר-נובמבר נעשה ניסיון להקים 'ועד יהודי אנטי-היטלראי' בראשותם של הנריק ארליך וויקטור אלטר, מנהיגי ה'בונד' שנקלעו כפליטים מפולין לברית-המועצות, נכלאו ושחררו מן הכלא הסובייטי. ניסיון זה, שלא כול פרטיו וגלגוליו ידועים, נכשל, ובראשית דצמבר נכלאו שניהם מחדש והוצאו להורג. באפריל 1942 הוכרז במוסקווה על הקמתם של כמה ועדים אנטי-פשיסטיים וביניהם הוועד היהודי, היחיד שפעל בשם חטיבה לאומית אחת. הוועד פנה ליהודי העולם, בעיקר ליהודי ארצות-הברית, ועודד להירתם למאבק עם גרמניה הנאצית. בפניות הללו בלט השימוש במוטיבים, בסמלים ובשמות אישים יהודיים.

מספר כול החותמים על פניות הוועד בשנות המלחמה הגיע לכ-100. בראשו עמדה נשיאות שהיתה מורכבת מכ-20 אישים יהודים-סובייטים מכול תחומי החיים. יושב-ראש הוועד היה שלמה מיכאלס. בין בכירי פעיליו היו המשורר איציק פפר וכן העיתונאי שכנא אפשטיין, מזכיר הוועד ועורכו של בטאון הוועד 'אייניקייט'.

המטרה המוצהרת של הוועד היתה תעמולה, בעיקר בקרב יהדות העולם, אך חבריו ומנהיגיו התקשו להתעלם מן הצרכים השוטפים של האוכלוסייה היהודית בתוך ברית-המועצות. בדיוני הוועד עלו מדי פעם נושאים יהודיים ייחודיים, כגון שיבתם של יהודים לאזורים המשוחררים והתיישבותם בהם, בעיית האנטישמיות בקרב האוכלוסייה הלא-יהודית בברית-המועצות והקשיים הכרוכים בשיקום התרבות היהודית. אחד הנושאים המרכזיים שהועלו בפגישות חברי הוועד היה רצח היהודים בידי הנאצים ומלחמת יהודים בנאצים. הוועד היה לאחד מן המרכזים הראשונים לתיעוד השואה והגבורה בשנות המלחמה, והוקמה בו ועדה מיוחדת למטרה זו. 'אייניקייט' פירסם ידיעות, כתבות ועדויות על רצח יהודים בשטחי ברית-המועצות הכבושים בידי הגרמנים, והופיע בו מדור על חיילים יהודים שהצטיינו בשורות הצבא האדום. הוועד קיים קשרים עם 'הוועדה הממלכתית הסובייטית לחקר פשעי הנאצים'.

המפעל המרכזי של הוועד, אשר נועד לתעד את קורותיהם של היהודים בשטחים הכבושים, היה ה'ספר השחור', שריכז ארנבורג ואחר-כך הסופר וסילי גרוסמן. הספר לא יצא לאור בברית-המועצות בגלל הקו האנטי-יהודי שהסתמן במדיניות הסובייטית אחרי המלחמה. לוועד היהודי האנטי-פשיסטי היו קשרים עם ארגונים ואישים יהודיים מחוץ לברית-המועצות והוא העביר חומר על השואה לארגונים ולעיתונים יהודיים בעולם. גולת הכותרת של המגעים עם יהודים מחוץ לברית-המועצות היה ביקורם של מיכאלס ופפר בארצות-הברית, בקנדה, במקסיקו ובבריטניה ב-1943. המאמצים להביא אישים מהוועד לביקור בארץ-ישראל נכשלו. בשלהי המלחמה ואחריה יזם הוועד הצעות לשלטונות הסובייטיים בדבר חידוש מפעלי התרבות היהודית והרחבתם, והקמתן של מסגרות התיישבות חדשות ליהודים. ב-1944 הוגשה הצעה להקים רפובליקה יהודית-סובייטית באיזור הוולגה, שתושביו הגרמנים הוגלו ממנו, או בחצי-האי קרים (שממנו הוגלו הטטרים). דבר לא יצא מתוכניות אלו. הוועד גם תמך בחידוש ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן (Birobidzhan).

הוועד היהודי האנטי-פשיסטי נחשב באותן שנים למוסד היהודי המרכזי בברית-המועצות. יהודים ראו בו מוסד מייצג ופנו אליו בבקשות לעצה ולתמיכה. יהודים רבים בברית-המועצות ראו בו גם כתובת לתלונותיהם ולמאוויהם, ויושב-ראש הוועד והרוח החיה שלו, שלמה מיכאלס, נתבקש לסייע בעניינים אישיים ולפעול למען אינטרסים יהודיים-ציבוריים. לוועד היו קשרים עם סופרי יידיש סובייטים ועם סופרי יידיש ששהו כפליטים בברית-המועצות. בשנות קיומו, ובעיקר בשנים 1944-1946, היה הוועד מקום מפגש לסופרים, אומנים, חיילים ופרטיזנים יהודים. בשנים 1943-1948 קיים הוועד בקביעות ערבי ספרות ואמנות.

האינטרס הסובייטי בקיומו של מוסד יהודי המסייע להסברה ותעמולה ברחבי העולם איפשר את המשך קיומו של הוועד גם לאחר תום המלחמה. ואולם, בהדרגה החריף הניגוד בין ייעודו הרשמי של המוסד ובין הציפיות שתלו בו יהודים סובייטים מסויימים, ובשנים 1946-1948 גברו הדיכוי והמלחמה הקרה'. השלטונות חשדו ביהודים נוכח גילויי התלהבות של חלק מיהודי ברית-המועצות מהקמתה של מדינת ישראל ובואם של נציגי ישראל למוסקווה. התפתחויות אלו גרמו הצרת צעדיו של הוועד, ובנובמבר 1948 נסגר וחוסל סופית. כבר בינואר של אותה שנה נרצח במינסק ראש הוועד והפעיל המרכזי בו, שלמה מיכאלס. מרבית פעיליו נאסרו והבולטים שבהם הוצאו להורג במסגרת המערכה האנטי-יהודית של סטלין בשנים 1949-1952.